

Nicolaas Westendorp Boerma (1872-1951)

Artikel over Mandeville in *Mens en Maatschappij*, 1930.
Westendorp Boerma was predikant, lector ethiek aan het Doopsgezind Seminarie en daarna hoogleraar in de wijsbegeerte van de godsdienst en ethiek aan de Universiteit van Amsterdam. Mede-oprichter van het tijdschrift *Mens en maatschappij*. (1925)

Bernard Mandeville*

I.

Ay, this same midnight, by this chair of mine,
Come and review thy counsels: art thou still
Staunch to their teaching?—not as fools opine
Its purport might be, but as subtler skill
Could, through turbidity, the loaded line
Of logic casting, sound deep, deeper, till
It touched a quietude and reached a shrine
And recognized harmoniously combine
Evil with good, and hailed truth's triumph—thine,
Sage dead long since, Bernard de Mandeville!
(Robert Browning, *Parleying with certain people*, 1887).

Mandeville, 'sage dead long since', is vrijwel vergeten. Een welverdiende vergetelheid, meent Lecky; [William E. H. Lecky, 1838-1903] een paradox maakte hem voor een tijd beroemd, zijn tegenstrijdige redeneringen rechtvaardigen die roem niet. En zo hebben velen gedacht. De naam Mandeville prijkt in de historie van de ethiek, maar men heeft de indruk dat het meer is vanwege de traditie dan om zijn verdienste. Hij is de cynische wijsgeer, aan wie in de ethiek nauwelijks een plaats toekomt. Enkelen waren er altijd die meer in Mandeville vonden. Macaulay [Thomas B. Macaulay, 1800-1859] bijvoorbeeld toont groot respect voor zijn mensenkennis. Brownings [Robert Browning, 1812-1889] lofspraak ziet men boven dit opstel afgedrukt. Maar het bleven uitzonderingen.¹ De 20ste eeuw echter begint blijk van meer waardering te geven. Sakmann,² Bobertag,³ Rogers⁴ brachten gedegen studies; Bobertag gaf een goede Duitse vertaling van grote stukken van de Bijenfabel. En meest van al droeg bij Professor Kaye⁵ door zijn schone, uiterst zorgvuldige uitgaaf van de Bijenfabel, gedrukt in het oorspronkelijke lettertype, met de oude vignetten, en voorzien van een grondige, enthousiaste inleiding en verklarende noten. Een schitterend eerherstel! Prof. Kaye twijfelt geen ogenblik of dit eerherstel definitief zal zijn. Ik geloof het ook. Voortaan is het onmogelijk Mandeville te negeren.

Voor ons is er nog en bijzondere reden om notitie van hem te nemen. De naam duidt op Franse afkomst, maar gedurende minstens drie geslachten verkeerden de Mandevilles in Holland; de vader, groot- en overgrootvader waren hier bekende geneesheren, gehuwd met Hollandse vrouwen. Zelf werd hij in 1670 in Rotterdam geboren. Hij studeerde medicijnen te Leiden, waar hij in 1691 promoveerde. Een korte tijd schijnt hij in ons land een specialistenpraktijk voor zenuwziekten en maagstoornissen te hebben uitgeoefend. Al heel spoedig echter is hij naar Londen getrokken, en daar beviel het hem zo goed, dat hij er zijn leven lang gebleven is. Heeft hij dus Holland

vaarwel gezegd, zijn Hollandse afkomst verloochent hij niet. Met voorliefde ontleent hij voorbeelden aan Hollandse toestanden, waarvan hij uitstekend op de hoogte is; hij hangt een kleurig tafereel op van de thuiskomst van de matrozen in Amsterdam, prijst de deftige eenvoud van Amsterdams burgemeesters, enzovoort. Even denkt men ook bij zijn realisme aan de Nederlandsen schilderschool. Hij heeft zelf die verwantschap gevoeld. Hij wil waarheid in de kunst. In een Dialoog [VW II, blz. 49] vergelijkt Cleomenes, woordvoerder daar voor Mandeville, een Hollands en Italiaans stuk van Christus' geboorte. Van de Hollander zegt hij: "Maar wat voor een dwaas was die kerel om hooi en stro en vee te tekenen, en een ruif en ook nog een kribbe: het is een wonder dat hij de *bambino* niet in de kribbe legde." De Italiaan weet beter hoe het moet: os en ezel in het schemerdonker nauwelijks te zien, maar edel rijzen Korinthische zuilen omhoog; wat grootse, majestueuze ruimte! Zo is het. De belle nature, en niet de natuur, moet uitgebeeld worden; het lage, armzalige, ellendige dient men zorgvuldig te vermijden, het is aanstotelijk voor mensen met tere smaak. De ironie is niet moeilijk te proeven. Cleomenes stelt realistische trouw ver boven de "belle nature".

Nu, over "la belle nature" heeft Mandeville het zeker niet. Te vaak, zegt hij, hoorden wij hoe wij moeten zijn. Zo komt het, dat heel weinigen zich zelf kennen. Hij wil daarom eens tonen, hoe wij werkelijk zijn. En fraai is het beeld niet, dat hij laat zien. Maar daarover straks meer.

Het voornaamste werk van Mandeville is de "Bijenfabel", en daaruit ga ik iets vertellen. Het kan maar weinig zijn. Ik ben tevreden als men de indruk ontvangt, dat het een levend boek is, dat in aanraking brengt met problemen, waarmee wij niet afgerekend hebben; een boek waaruit voor de ethiek veel te leren valt. Voor velen die aan "ethiek" doen, zou mijns inziens een bad in de gedachtenwereld van Mandeville zeer verfrissend zijn.

Iets over de geschiedenis van het boek. Het werk is namelijk langzaam ontstaan, zijn historie strekt zich uit over een tijdperk van ruim twintig jaar.⁶ Het is van belang dit op te merken. Daaruit toch is te verklaren, dat niet alles precies bij elkaar past. Een stelsel moet men er niet in zoeken. Er is eenheid, maar het is vooral de eenheid van dezelfde geest. Mandeville is een hartstochtelijk, scherp waarnemend, fijn en diep denkend mens, die nu aanvallend, dan weer zich verdedigend, altijd in contact met het leven, zijn gedachten vormt. Stelselmatige eenheid kan daarin niet zijn.

II

Het is zo begonnen. *De morrende bijenkorf of de bekeerde schavuiten* was de titel van een kreupelrijm, omtrent vierhonderd regels lang, dat 2 April 1705 anoniem verscheen, en, spoedig nagedrukt, een volgend jaar in Londens straten werd gevent. Dat laatste vond Mandeville zeker vermakelijk, daar hij het na jaren in de voorrede vermeldt. Nat dit luidruchtig begin bleef het geschriftje lange tijd liggen. Een tweede druk kwam eerst in 1714, weer anoniem. Hij bracht, behalve de verandering van de titel in "Bijenfabel of ondeugd van het individu weldaad voor het algemeen", een korte verhandeling: "Onderzoek naar de oorsprong de deugd" en bij wijze van commentaar op het gedicht tal van aantekeningen, eigenlijk een reeks economische en psychologisch-ethische studies en schetsen. Tien jaar later dijde het werk door vermeerdering van de aantekeningen, een stuk tegen armenscholen, een studie over het wezen van de maatschappij, tot een flink boekdeel uit. Een tweede deel volgde nog in 1728 [1729], bestaande uit zes

dialogen, waarin hij geestig en levendig zijn beweringen door Cleomenes tegen Horatio, geestverwant van Shaftesbury, laat verdedigen.

Geweldig was de opschudding, die het boek nu, in de jaren '20-'30, verwekte. De Grand Jury van Middlesex klaagde Mandeville aan, maar tot een veroordeling kwam het niet; hij had machtige beschermers. Bestrijders kwamen bij hopen, zoals Law [William Law, 1686-1761], Berkeley [George Berkeley, 1685-1753], Hutcheson [Francis Hutcheson, 1694-1746], die principieel tegenover hem stonden, maar ook veel praatjesmakers die hem niet begrepen. Om de laatste lachte Mandeville: hij dacht er over een lijst met alle namen van zijn opponenten te publiceren; hij liet het na om niet ijdel te lijken. Een martelaar voelde hij zich niet, en is hij ook in geen enkel opzicht geworden. De strijd heeft zijn geest gescherpt en verdiept. Zij hier nog vermeld, dat hij stierf 21 Januari 1733.

De morrende bijenkorf is het wel heel doorzichtige beeld van de maatschappij, bijzonder van de Engelse maatschappij tijdens het opkomend industrialisme. Er is niets karakteristieks van bijen in, tenzij de bedrijvigheid. Het zijn mensen die spreken en handelen.

[Hier vervolgt Westendorp Boerma met zijn vertaling/beschrijving in proza van het gedicht. Die laten we hier voorlopig achterwege. Zie voor de tekst: *De morrende korf*.]

III

Zo, bijna in haar geheel en hier en daar letterlijk, is de fabel, waarmee het boek begint en die er de kern van vormt. Om de stellig hierin: "ondeugd van het individu, weldaad voor het algemeen" bewegen zich de gedachten, er van afdwalend, er heen terugkerend.

Stelling? Aarzelend zet ik het woord neer. Paradox, uitval kan men ook zeggen. En daarmee doet men weer geen recht aan het denken, dat er de inslag van is.

Mandeville zelf neemt de 'stelling' naar de letter niet voor zijn rekening. Hij zegt eens: de ondertitel nam ik om de aandacht te trekken. Waarschijnlijk. En uit lust in het paradoxale, uit lust om te ergeren ook. Want ergeren kon hij, hij ergert nòg. Geen ogenblik mogen wij vergeten, dat de fabel een satire is.

Wanneer daarom Hume [David Hume, 1711-1776] Mandeville in één zinnetje met verwijzing naar een tegenstrijdigheid in zijn redenering weerlegt, dan heeft hij gelijk, en toch is de slag niet raak. Hume vraagt: "Is het niet zeer inconsequent van een schrijver om op de ene bladzij te beweren, dat zedelijke onderscheidingen uitvindingen zijn van politici voor het algemeen welzijn; en op een volgende bladzij staande te houden, dat ondeugd nuttig is voor het algemeen?"⁷

Inderdaad, beide beweringen zijn uit Mandeville te halen, en recht bij elkaar passen doen ze niet. Men kan de tegenstelling nog schriller maken door er bij te voegen of bij te denken: en dus bevorderd moet worden. Vijanden plachten die aanvulling geregeld te beschouwen als iets dat er noodzakelijk uit volgt. Natuurlijk, als ondeugd heilzaam is voor de maatschappij, dan volgt hieruit: hoe meer misdaad en hoe meer uitpattingen des te beter. Daartoe komt een mens, als hij doorredeneert op een formule, een leuze, een paradox.

Misschien kan men aan Mandevilles mening zó ongeveer de vorm van een stelling geven: een 'deel' ondeugd kan door wijze maatregelen dienstbaar worden gemaakt aan het welzijn van het geheel, en dit deel is onmisbaar in de wereld zoals zij is. Nog altijd

een gebrekkige stelling, welk lot zij intussen gemeen heeft met meer ethisch-economische uitspraken. "Ondeugd" moest nader omschreven zijn. Misschien is dat, door de connotatie van het woord, niet eens mogelijk; "ondeugd" is niet wetenschappelijk vast te stellen.

Daarom doen wij maar beter er geen "stelling" van te maken. In de voorrede duidt Mandeville de strekking van de fabel op de volgende wijze aan. Haar doel is aan te tonen, dat het onmogelijk is al het voorname comfort te genieten van een nijver, rijk en machtig volksbestaan, en tegelijk gezegend te zijn met de deugd en onschuld, die men in een gouden eeuw mag verwachten; en voorts hoe onredelijk en dwaas dus zij zijn, die een welvarend en bloeiend volk verlangen te zijn en van een verwonderlijke gretigheid om zelf alle voordelen daarvan te ontvangen, maar zich toch ergeren en exclamaties doen horen over de ondeugden en onaangenaamheden, welke van het begin van de wereld af tot deze dag toe, onafscheidelijk waren van alle staten, die vermaard waren om hun macht, rijkdom en beschaving.

En waartoe dit betoog? Cui bono? Tot niemendal, zegt Mandeville, zijn de beschouwingen van nut dan tot des lezers vermaak. Al mocht men redelijkerwijs verwachten, dat personen, die voortdurend anderen de les lezen, er uit zouden leren op eigen erf te zien, en zich te schamen, dat zij altijd schimpen op datgene waaraan zij meer of minder zelf schuldig staan. Ook kon verhelderd inzicht de genotlievende mensheid er toe brengen zich geduldiger te schikken in die ongerieflijkheden, waaraan geen bestuur op aarde iets kan verhelpen. Dat kòn, maar helaas, de onleerzame mens is de eeuwen door voor wijze lessen onvatbaar gebleken, en zo zal het blijven.

Mandeville poseert niet voor hervormer. Luchtige ironie en scherpe satire is zijn kracht. Hij is belangeloos toeschouwer, die zijn plezier heeft in het zonderlinge schouwspel van de wereld. De meeste schrijvers leren steeds de mensen wat zij moeten zijn; hij wil hun laten kijken hoe zij werkelijk zijn, zonder veel hoop, dat zij in de toekomst veranderen. Nauwelijks kan men zeggen dat hij iets verdedigt of bestrijdt. Aan zijn "stelling" geeft hij soms zulk een wending, dat hij haar wel prijs schijnt te geven. Al te zeer au sérieux moeten wij haar dus niet nemen. Zij is een brandpunt waarin verschillende reeksen van gedachten uitstralen; zij is een inval, die Mandeville aanleiding werd tot veel en nauwgezet waarnemen en nadenken.

Want..... En dit kan ik niet genoeg herhalen .....waarnemen en nadenken ontbreken nergens bij hem. Nooit is geheel afwezig de wetenschappelijke geest die hij een zo beschrijft: zich er aan gewennen de dingen te ontleden, ze met elkaar te vergelijken, ze abstract en onpartijdig te beschouwen. " (Wetenschappelijk is) hij die bij het onderzoek van twee stellingen er niet om lijkt te geven, welke waar is; die aan elk deel al de kracht van zijn geest geeft en hetzelfde ding aan alle kanten in het licht plaatst." De bepaling moge, vooral wanneer wij denken aan haar toepassing op geestelijk terrein, heden wat ouderwets klinken, te veel gericht enkel op de analyse, zij duidt toch zeker een hoofdkenmerk aan van alle gezonde wetenschap. In het volgende hoop ik van Mandevilles gezonde wetenschap iets te laten zien, zo op mijn wijze een toelichting gevend van zijn "Morrende bijenkorf".

Zeer uitgebreid, onmetelijk groot is het veld, waarop Mandeville zijn nasporingen doet. Hij waagt zich overal. Hij is medicus, econoom, socioloog, psycholoog en ethicus, en hoeveel hij (natuurlijk!) aan anderen, bijvoorbeeld aan Pierre Bayle [1647-1706], te danken heeft, er is altijd iets eigens in, waardoor het van hem zelf wordt; hij is

oorspronkelijk in de goede zin, dat hij de dingen na-denkt en door-denkt, en zijn ogen open heeft.

Voor mij zou het veiligst zijn, als ik alleen over de psycholoog en moralist ging schrijven. Maar het is onmogelijk. Een niet geringe verdienste van Mandeville is juist, dat hij al deze wetenschappen (de medische valt wat buiten het kader) ziet in een organisch verband: economie, sociologie, godsdienstgeschiedenis enerzijds en psychologie, ethiek anderzijds grijpen voortdurend in elkaar over; onderscheiden is noodzakelijk, scheiden niet mogelijk; het is waar, bij hem loopt het wel eens te veel dooreen.^{7a} Als ik voor de goede methode van elk dier wetenschappen bij Mandeville afzonderlijk iets zeg, zij men zich toch van die eenheid bewust; mijn uiteenzetting is mislukt, als die eenheid er niet uitkomt.

IV. *Medicus*

Over de medicus ben ik heel kort. Hij lijkt anders merkwaardig genoeg. Het is dezelfde Mandeville, dezelfde waarnemer die lacht om algemene theorieën. Een rationele geneeskunst die op de studeerkamer hypothesen uitdenkt is niets. Hij neemt een loopje met de hypothesenmakers van zijn tijd. Het recept is: men vult het boek met hypothesen van zijn voorgangers, waarbij men het voordeel heeft, dat de voorafgaande telkens al door de volgende gekritiseerd is en tot slot wordt de eigen beschouwing, waarover de kritiek nog niet is heengegaan, als een nieuwe hypothese geponeerd. Op de manier van de commentatoren behandelt zo'n schrijver meestal het eenvoudige heel grondig, over de moeilijkheden glijdt hij voorzichtig heen. Mandeville kent slechts één weg: anatomie en zorgvuldige studie aan het ziekbed. Hij breekt een lans voor de gewoonte aan sommige buitenlandse universiteiten om de studenten te onderrichten in de hospitalen. Zelf schijnt hij als een kundig arts bekend te hebben gestaan. Maar zijn methode om heel weinig en zo eenvoudig mogelijke medicamenten toe te dienen en alle nadruk te leggen op dieet en gezonde lichaamsbeweging was niet geschikt om hem een uitgebreide praktijk te bezorgen, die hij trouwens waarschijnlijk ook niet begeerde.

In de volgende passages karakteriseert hij zich zelf als medicus: "Ik gun mezelf tijd om de klachten van mijn patiënten te horen en af te wegen; ik zag nog nooit twee hypochondrische gevallen die precies gelijk waren." "Ik doe moeite om goed op de hoogte zijn van de manier van leven van mijn patiënten." "Sommigen hebben vreemde afkeren wat het eten betreft, anderen eigenaardige antipathieën tegen sommige uitstekende remedies en elke heilzame oefening past niet voor alle mensen." Ik ben zeer zorgvuldig bij het proberen onderscheid te maken tussen de inspanningen van de natuur, die ik zou willen helpen, en die van de stoornis, die ik moet vernietigen." Wat medicijnen betreft zegt Mandeville: "ik heb geen ander geheim dan wat ik bereid ben aan een patiënt mee te delen, die me, nadat hij er wat buitengewone baat bij heeft gehad, voor zijn particuliere gebruik vraagt om het voorschrift." "Ik haat een menigte en ik heb er een hekel aan gehaast te zijn. Bovendien ben ik van nature langzaam en kan ik op een dag evenmin aan meer dan een dozijn patiënten aandacht besteden en over hen nadenken zoals ik dat doe, dan dat ik zou kunnen vliegen. Ik moet je ook bekennen dat ik een beetje zelfzuchtig ben en er niet onderuit kom te denken aan mijn eigen genietingen en mijn eigen vermaak, kortom, zowel aan mijn eigen welzijn als het welzijn van anderen. Ik kan van harte die maatschappelijk ingestelde mensen bewonderen, en dat doe ik ook, die van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat in een dienstbetrekking

kunnen ploeteren en zichzelf totaal voor hun beroep opofferen. Maar ik heb nooit het vermogen gehad hen na te volgen. Niet dat ik ervan houd niets te doen, maar ik wil naar mijn eigen voorkeur bezig zijn. En als iemand tweederde van de tijd die hij wakker is, aan anderen geeft, dan denk ik dat hij het verdient de rest voor zichzelf te hebben.”⁸

Zo veel over de medicus. Ik begin nu met de hoofdzaak en neem uit de genoemde wetenschappen in de eerste plaats de economie.

V *Economie.*

In de “stelling” is de economische kwestie primair. Wanneer wij haar van het paradoxale ontdoen blijkt zij allereerst deze inhoud te hebben: bron van maatschappelijke welvaart is activiteit, winzucht en daarmee corresponderende veelvuldigheid van behoeften. Niet eenvoud, matigheid, bescheidenheid, maar onbegrensde activiteit, rusteloze werkzaamheid maken ene volk rijk en machtig. “Soberheid is als eerlijkheid een lage, uithongerende deugd, die alleen geschikt is voor kleine samenlevingen van brave, vreedzame mensen die tevreden zijn om arm te zijn zodat alles hun gemakkelijk valt, maar in een grote drukke samenleving kun je er gauw genoeg van hebben. Het is een luie, dromerige deugd die geen arbeider werk geeft en daarom zeer nutteloos is in een handeldrijvend land waar enorme aantallen mensen zijn die op de een of andere manier allemaal aan het werk moeten worden gezet.”[VW III, blz. 87] Waaraan hebben de Nederlanders hun voorspoed te danken? Aan de strengheid van zeden en de spaarzaamheid van de voorvaders, plegen zij zelf te zeggen. Maar wat dit verachtelijke plekje grond zo hoog in aanzien bracht was de onbepaalde gewetensvrijheid die daar genoten werd, was de wijsheid van de bewoners om alles achter te stellen bij scheepvaart en koophandel, en de onverdroten ijver waarmee zij steeds de krachtigste middelen aanwendden tot aanmoediging en uitbreiding van de handel in het algemeen. [VW III, blz. 153] De grote kunst om een volk groot en wat wij noemen bloeiend te maken bestaat hierin, dat ieder gelegenheid ontvangt om werkzaam te zijn. [VW III, blz. 161]

Engelands handel en opkomende industrie spreken door Mandeville. Produceren activiteit is de hoogste waarde. Machtig boeit hem de bedrijvigheid in de starten van Londen. Wel blijven de schoenen niet schoon, maar zonder vuil is er geen gedijen van de stad. En hoeveel meer zou niet kunnen! Er is productief werk voor honderdduizenden. Een ogenblik laat hij zich gaan in de beschrijving van al wat hij voor Engeland begeerlijk vindt. Om elk deel bruikbaar en het geheel dicht bevolkt te maken moest men de rivieren uitdiepen en veel kanalen graven. Sommige streken kon men droog leggen en voor de toekomst tegen overstromingen beschermen. Duizenden vierkante mijlen land waren beter toegankelijk en daardoor meer winstgevend te maken, een overvloed van dorre grond zou te ontginnen zijn. Dii laborimus omnia vendunt. Er is geen moeilijkheid van dien aard, welke arbeid en volharding niet kunnen overwinnen. Bruggen kunnen gebouwd worden waar wij er nu niet van dromen, en de hoogste bergen gestort in hun dalen die gereed liggen om ze te ontvangen. [VW I, blz. 112] Bij zo’n passage komt *Faust 2* in de gedachte. “In den beginne was de daad”.

Complement van de activiteit is de weelde. Mandeville ontkent, dat er noodzakelijk strijd tussen die twee zou zijn. Schoon linnen verzwakt een mens niet meer dan flanel. Wandbekleding, mooie schilderijen of goede lambrisering zijn niet ongezonder dan kale muren. Een kostbare sofa of een vergulde triomfwagen zijn niet meer

verslappend dan de koude vloer of een boerenkar. De verfijnde genoegens van verstandige mensen zijn zelden schadelijk voor hun gestel en er zijn veel belangrijke epicuristen die weigeren meer te eten of te drinken dan hun hoofd of maag kan verdragen.”[VW III, blz. 96/7]. “Zij die zo’n sombere vrees hebben voor door luxe verslachte en verwijfde mensen, zouden in *Vlaanderen* en *Spanje* opgesmukte dandy’s met fijn gegalonneerde overhemden en gepoederde pruiken hebben kunnen zien, die evenveel vuur weerstonden en met even weinig bezorgdheid tot voor de mond van een kanon werden geleid als de meest stinkende sloddervossen met hun eigen haar, ook al was dat in geen maand gekamd, hadden kunnen doen.” [VW III, blz. 99-100]

En daarnaast, hoeveel goed (economisch altijd) komt positief op haar rekening. Hierbij moet ik evenwel opmerken, dat Mandeville bij “weelde” niet alleen denkt aan overdadige pracht en uitspattingen. Zeker denkt hij ook daaraan, en hij vindt het pikant op het sociale nut er van te wijzen. Het is de sensuele hoveling die geen grenzen aan zijn weelde stelt; de wispelturige deerne die elke week een nieuwe mode uitvindt; de trotse hertogin die wat haar equipage, partijen en haar hele gedrag betreft een prinses zou willen imiteren; de gulle losbol en kwistige erfgenaam die hun geld zonder verstand of inzicht rondstrooien, alles kopen wat ze zien en dit de volgende dag vernielen of weggeven; de begerige en meinedige boef die een immense schat uit de tranen van weduwen en wezen afperste en de verkwisters het geld liet spenderen – zij allen zijn het die de prooi en het juiste voedsel van een volwassen *Leviathan* zijn. [VW I, blz. 145].

Maar hij spreekt ook op eenvoudiger manier over het nut van weelde. Weelde, zo luidt zijn definitie, is al wat niet strikt noodzakelijk is om de mens als levend wezen te doen voortbestaan. Zeer wijs beproeft Mandeville zo de subjectieve waardering er buiten te houden. Mensen kunnen samen naar de kerk gaan en allen zoveel als ze maar willen dezelfde mening zijn toegedaan, maar toch ben ik geneigd te geloven dat wanneer zij voor hun dagelijkse brood bidden, de bisschop verscheidene dingen in die smeekbede meerekent waaraan de koster niet denkt.” [VW III, blz. 90] Hij heeft gelijk. En zijn definitie lijkt mij niet onverdienstelijk, al is dit “strikt noodzakelijke” niet zo gemakkelijk te omschrijven als Mandeville dacht.

Hoe het zij, te spreken over het nut van de weelde wordt op die manier heel wat minder paradoxaal. Weelde is bijna een ander woord voor: veelvuldigheid van behoefte, aangeraakt zijn door begeerte. En veelvuldigheid van behoefte leidt tot verhoogde activiteit en vermeerdering van de productie. De algemene gedachte is: “De mens spant zichzelf nooit in, behalve wanneer hij wordt geprikkeld door zijn verlangens. Zolang zij blijven sluimeren en er niets is om ze te wekken, zullen zijn voortreffelijkheid en kundigheden altijd onontdekt blijven en zonder de invloed van zijn hartstochten kan de logge machine terecht worden vergeleken met een enorme windmolen zonder een zuchtje wind.” [VW III, blz. 151]

Op twee manieren vervult de weelde haar maatschappelijke functie. De eerste is: *weelde geeft werk*. Zonder consumptie geen productie. Het is een tegenstrijdigheid zijn land rijk, bloeiend te willen hebben, en zich tegelijk te keren tegen de weelde. Weeldevetten⁹ kunnen heilzaam zijn voor een arm volk, na grote oorlogsrampen, pest of hongersnood, wanneer het werk stilgestaan heeft en de arbeid van de armen onderbroken is, maar voor een welvarend koninkrijk zijn ze dwaasheid. Hoe zullen handel en industrie bloeien, als er geen vraag is naar hun producten? Mandeville illustreert dit o.a. met de handel op Turkije. Er was aldus geredeneerd: Engeland zendt, stellen wij, elk jaar

voor een miljoen pond aan wollen stoffen en andere artikelen van eigenbodem naar Turkije, en ontvangt daarvoor tot een waarde van twaalfhonderdduizend pond terug aan zijde, atlas, enzovoort terug, welk bedrag geheel in ons land wordt uitgegeven. Wij hebben daarbij geen winst. Wanneer echter de meesten van ons zich tevreden stelden met onze eigen producten en wij slechts de helft van die buitenlandse waren verbruikten, dan moesten de Turken die steeds nog dezelfde hoeveelheid van onze waren nodig hadden, de rest betalen met baar geld. Door die verhouding van in- en uitvoer zou de natie zeshonderdduizend pond per annum ontvangen, en dus zoveel rijker worden. Nationale spaarzaamheid is een bron van rijkdom.

Mandeville betwijfelt het. Ook bij de Turken valt het geld niet uit de hemel; binnen heel kort zouden zij niet meer hebben om mee te betalen. Zij moeten in ruil voor de invoer hun eigen waren kwijt. Hun handel zou andere kanalen zoeken, en voor Engeland zou de spaarzaamheid tot verarming in plaats van verrijking voeren.

Handel en industrie onderstellen, eisen veelheid en verscheidenheid van behoeften. Zij stokken, zodra de vraag vermindert, ophoudt. Meer bedoelt Mandeville niet. Natuurlijk bedoelt hij niet, dat consumptie een bron van rijkdom is. Bron van de rijkdom is de opbrengst van het land en de arbeid van het volk, zegt hij. Maar in het mechanisme van een welvarend volksleven is de consumptie, ook van weeldeartikelen, even onontbeerlijk als de productie.

De tweede nuttige functie van de weelde is: *zij scherpt de winstprikkel*. Grote rijkdom en vreemde schatten zullen altijd beneden zich achten om onder de mensen te komen, tenzij je hun onafscheidelijke metgezellen, gierigheid en weelde, toegang geeft." [VW III, blz. 152] "De goudsmid, zijdehandelaar of een van de andere hoogst loffelijke winkeliers die zijn zaak met drie of vierduizend pond heeft opgezet, moet elke dag twee vleesgerechten hebben en iets buitengewoons op de zondagen. Zijn vrouw moet met het oog op haar bevalling een damasten bed hebben en twee of drie heel goed gemeubileerde kamers. De volgende zomer moet ze een huis hebben of op z'n minst zeer goede huisvesting op het platteland. Een man die een bestaan buiten de stad heeft, moet een paard hebben en zijn lakei moet er ook een. Als hij een redelijk bedrijf heeft, verwacht hij binnen acht of tien jaar zijn rijtuig te hebben en desondanks hoopt hij dat hij, nadat hij zich gedurende twee of drieëntwintig jaar heeft uitgesloofd (zoals hij het noemt), zoveel zal bezitten dat zijn oudste zoon ten minste duizend pond per jaar kan erven en zijn andere kinderen twee of drieduizend pond om in de maatschappij te beginnen. Wanneer mensen met dergelijke posities voor hun dagelijkse brood bidden en er niets buitensporigs mee bedoelen, worden zij tot de nogal bescheiden mensen gerekend. Noem dit trots, luxe, overdaad of wat je wilt, het is niets anders dan wat in de hoofdstad van een bloeiende natie moet gebeuren." [VW III, blz. 206] Voor die grootse staat is geld nodig, en zo is de weelde een spoorslag tot verdienen en krachtsinspanning. Fijn tekent Mandeville het onderscheid tussen een vlijtig en nijver persoon. Wie enkel vlijtig is doet zijn werk goed en zelfs met plezier, maar streeft er niet naar zijn positie te verbeteren; de nijvere is ook vlijtig, en daarbij heeft hij een onvermoeibare begeerte om zich op te werken. Een koopman die zijn winkel goed voorziet en de klanten met zorg bedient, is een naarstig man in zijn zaak; maar als hij bovendien alle moeite doet om met hetzelfde voordeel een beter artikel dan zijn concurrenten te verkopen, of als hij door zijn voorkomendheid of een andere goede eigenschap zich veel kennissen maakt en op alle mogelijke wijzen poogt hen te trekken, dan kunnen wij hem ijverig noemen. Bij

het laatste werkt de winstprikkel: rijkdom, wereldse grootheid.

Een factor van betekenis is hierbij de ijdelheid en afgunst van de vrouwen, waardoor mannen opgezweept worden. Daarover raakt Mandeville niet licht uitgepraat. Elkaar overtroeven in kleding en huisraad, dat is de aard van de vrouwen. En geen kunstgreepjes blijven ongebruikt, als het er op aankomt de beurs van de mannen voor dat doel te openen. De vrouwelijke listigheid is de springveer voor Londens bedrijvigheid.

Verkwisting en hebzucht samen houden het raderwerk van de maatschappij in gang. Verkwisting strooit om zich hen, hebzucht raapt weer bij elkaar, in eeuwige wisselwerking. Verteren en verwerven, verwerven om te verteren..... Dat is het wonderlijke mechanisme van de moderne maatschappij, waarnaar Mandeville verbaasd staat te kijken; en waarvan zijn boek al beschrijvende een rechtvaardiging poogt te geven. Want dit laatste is toch wel de kwintessens van de fabel: *een rechtvaardiging van de koopmansheerlijkheid*, van haar weelde en activiteit. Lang niet alles is fraai in een bloeiend volk, integendeel; maar het kan niet anders; zo is het samenstel van de wereld en van de mens, dat zonder nood en spijzucht de machine niet kan lopen. En het resultaat is schoon. "Toch was het geheel een paradijs".

"Honger, dorst en naaktheid zijn de eerste tirannen die ons dwingen in beweging te komen. Daarna zijn onze trots, luiheid, zinnelijkheid en wispelturigheid de grote patronen die alle kunsten en wetenschappen, bedrijven, ambachten en roepingen in gang zetten, terwijl de grote werkmeesters nood, gierigheid, afgunst en ambitie, elk in de eigen categorie, de leden van de samenleving aan het werk houden en ervoor zorgen dat ze zich, de meesten ervan vrolijk, allemaal onderwerpen aan het corvee van hun positie, koningen en vorsten niet uitgezonderd." [VW I, blz. 155]

Ingrijpen in deze gecompliceerde machinerie is zeer gevaarlijk. De *laissez faire* theorie is duidelijk door Mandeville uitgesproken. Consequent is hij hierin allerminst. Soms weer schijnt hij alles te verwachten van gezag en staatsman-wijsheid. Afwisselend vraagt men: Is hij de eerste liberaal of is hij de eerste fascist? De algemene strekking is echter: *laissez faire*. De maatschappij vaart het best, als in onderlinge wedijver de individuen ieder hun eigen belang zoeken. Staatsbemoeiing is goed ter repressie van misdadige uitwassen, ook als stimulans van de activiteit, en op zekere hoogte voor de regeling van de handel op het buitenland; verder niet.

"De kortzichtige wijsheid van misschien goedbedoelende mensen ons kan beroven van een geluk dat spontaan uit de aard van elke samenleving zou voortvloeien, als niemand de stroom zou verleggen of onderbreken. ", zegt hij. [VW II, blz. 331] Hij ziet in zijn tijd tekenen van de "kortzichtige wijsheid", en zij zijn hem slecht naar de zin. Fel is hij tegen scholen voor de armen; ook uit antiklerikalisme, want de schoolbeweging ging uit van de kerk; maar vooral omdat zij de kinderen uit hun sfeer trekken, hen verwaand en lui maken, ongeschikt voor de harde arbeid die zij later moeten verrichten. Zij krijgen eisen die niet voor vervulling vatbaar zijn. Het is een economische noodzakelijkheid in een welvarend land dat er een groot contingent van armen is; de arbeid moet goedkoop en overvloedig zijn. Laten enkelen door vlijt en spaarzaamheid zich opwerken tot een behoorlijk bestaan, er is altijd in de wereld een op en neer van armen die stijgen en rijken die dalen op de ladder. Maar dit kan alleen iets zijn van de enkelen. Algemene maatregelen tot verheffing van de arbeidersklasse ontwrichten de maatschappij. Het is wijsheid de nood van de armen te lenigen, dwaasheid hem weg te nemen. Hij ergert zich aan de domme sympathie van het publiek met de loonstrijd van de kleermakersgezellen

en wevers, die zo'n medelijden verdienen en wie men in vijftig dingen ter wille moet zijn, "hoewel zij op het dieptepunt van hun armoede hun meerderen beledigen en bij alle gelegenheden meer geneigd blijken te zijn vrijaf te nemen en rellen te schoppen dan te werken en gematigd te zijn." [VW I, blz. 107]

Werd aan de eisen voldaan, de maatschappij zou te gronde gaan. En de armen die het nu beter hebben dan vroeger de rijken en door gewoonte de moeiten van hun bestaan weinig voelen, zouden er zelf de dupe van worden. ---Het geluid is niet onbekend.

In ieder geval, het kan niet anders. Armen moeten er zijn, wie zou zonder de armoede het vuile werk willen doen?

De slotsom blijft: de maatschappij werkt door tegenstellingen, die ieder op zichzelf ene kwaad, maar die agerend en reagerend een bevredigend geheel voortbrengen. Hij vergelijkt haat met een punchbowl. De hebzucht is het zure, de verkwisting het zoete, de onwetendheid en dwaasheid van de menigte het water, terwijl het equivalent van de brandewijn bestaat uit de eierzucht en dapperheid van de mensen. De ingrediënten afzonderlijk zijn niet heel smakelijk, het mengsel is uitstekend.

VI. Sociologie

In de hedendaagse controversies over methode en taak van de sociologie kies ik geen partij. Voor mijn doel is dat ook overbodig. Mandevilles verdienste voor de sociologie, hoe men die ook mag opvatten, is, geloof ik, zonder veel moeite aan te tonen.

Misschien verwacht men dit niet. Hij is immers individualist. Het is waar, maar hij is een individualist met restricties. Steeds ziet hij de mens óók, en soms bijna alleen, als maatschappelijk wezen. Zijn "stelling" wijst hier al op. "Ondeugd" is noodzakelijk voor het "algemeen"; noodzakelijk ... Dus omgekeerd ook uit de societas te verklaren; dat komt dicht bij elkaar en kan ineenvloeien. *Opmerking A* van de "Fabel" kan men gevoeglijk een sociale verklaring van de misdaad noemen.

Interessant is op te merken, dat tegen zijn methode reeds hetzelfde bezwaar werd aangevoerd als in onze dagen tegen die van bijvoorbeeld Durkheim [Émile Durkheim, 1858-1971] en Lévy-Bruhl Lucien Lévy-Bruhl, 1857-1939]; en hoe hij op ongeveer dezelfde wijze zich verdedigt. Men zag in de verklaring een vergoelijking of zelfs een aanprijzing van het kwaad. Waartegen hij zich zó verweert: Wanneer ik beweer dat het kwaad onafscheidelijk is van een grote en machtige gemeenschap, dan zeg ik daarmee niet, dat men de afzonderlijke personen niet telkens moet berispen, als zij zedelijke fouten vertonen, of straffen zodra zij aan een misdrijf schuldig staan. Londens straten moeten vuil worden door het druk verkeer, maar om dit "moeten" laat men het vuil niet liggen. En aldus Durkheim: "Indien het normaal is dat er in elke maatschappij misdaden zijn, het is niet minder normaal dat zij gestraft worden. "Si le crime est normal, c'est à condition d'être haï."

En het is waarlijk niet alleen de "Stelling" die een sociologische kant heeft. Geen ethicus had ooit zo'n scherp oog van de sociale invloed op nagenoeg alles. Op zich zelf is het individu niets. De voortreffelijkste eigenschappen, waarop de besten roem mogen dragen, zijn verworven. Hij bedoelt niet dat zij in hen getoverd zijn; hij is ene te goed psycholoog om niet te weten van het verschil in ontvankelijkheid; wel meent hij dat het "voortreffelijke" er niet zou zijn, als niet krachten van buiten het in hen hadden gebracht. Het beste wordt ontvangen. Zelfs van het intellectuele geldt dit.

“Wat we vaak aan de voortreffelijkheid van de menselijke geest en de diepte van zijn scherpzinnigheid iets toeschrijven is in feite te danken aan tijdsduur en de ervaring van vele generaties, die alle erg weinig van elkaar verschillen in natuurlijke talenten en pienterheid.”[VW II, blz. 146]

Verkregen zijn de noties van goed en slecht; het eerbegrip wortelt in de historie en er is een zorgvuldige opvoeding voor nodig om aan een jong mens zijn regels in te prenten; en natuurlijk zijn beleefdheid en goede manieren een product van maatschappelijk verkeer.

Zo betoogt hij met veel argumenten, al is streng bewijs uitgesloten. Altijd met aardige, levende opmerkingen er bij, bijvoorbeeld: “Een persoon kan verdorven zijn, maar hij kan niet onbeschaamd zijn terwijl hij alleen is,”[VW III, blz. 63]

Hij poogt ook te verklaren, waarom de meesten liever alle goeds uit het individu afleiden en tot iets “natuurlijks” maken. “Niets is een mens zo na en ook niet zo echt en helemaal van hem, als wat hij van de natuur heeft. Wanneer dat dierbare zelf, ter wille waarvan hij al het andere waardeert of veracht, liefheeft of haat, van alle vreemde verworvenheden wordt ontdaan en geabstraheerd, slaat de menselijke natuur een armzalig figuur. Het toont een naaktheid of althans een uitgekleeheid waarin geen mens graag gezien wil worden. Er is niets wat we kunnen bezitten dat de moeite waard is om te hebben, dat we niet pogen om zo goed als in te lijven en waarvan we voor onszelf geen versiering maken. Zelfs rijkdom en macht en alle geschenken van het lot die duidelijk adventief zijn en in alle opzichten weinig met onze persoon te maken hebben: zolang zij ons recht en eigendom zijn, houden we er niet van zonder ze bekeken te worden.” [VW II, blz. 286-7]

Het aller-duidelijkst komt echter het sociale uit in de ontboezeningen over “trots” en “ijdelheid”. (Ik vertaal “pride” met deze twee woorden: in trots is het meer individuele, in ijdelheid vooral de richting naar het publiek, beide samen zijn ze ongeveer wat Mandeville onder “pride” verstaat). Dit verschijnsel interesseert Mandeville in bijzondere mate. Er is schier geen bladzijde waarop hij er niet even aan raakt. Meestal is het om te zeggen: zie hoe ijdel zijne hoogheid is! De satire doortrekt alles en is er nooit geheel uit weg te werken. Mandeville is wetenschappelijk; neutraal kan hij in dit chapter niet zijn. Het gewichtig doen werkt al te veel op zijn lachlust. Kostelijk zijn de beschrijvingen, en naar het leven. Ik zou hem te kort doen, als ik een dorre analyse gaf. Laat hij zelf spreken.

“De cholericke stadskapitein lijkt ongeduldig om in actie te komen en laat, terwijl hij zijn krijgshaftig karakter uitdrukt door de stevigheid van zijn voetstappen, bij gebrek aan vijanden zijn piek trillen door de dapperheid van zijn arm. Als hij voertmarcheert, bezielt zijn martiale opsmuk hem met een ongewone verheffing van de geest, waardoor hij, terwijl hij zowel zijn winkel als zichzelf tracht te vergeten, naar de bordessen opkijkt met de vurigheid van een *Saraceense* veroveraar.

Intussen stelt de flegmatieke wethouder, die nu zowel door zijn leeftijd als zijn autoriteit kwetsbaar is geworden, zich ermee tevreden een aanzienlijk man te worden gevonden en hij ziet er, doordat hij geen gemakkelijker manier kent om zijn ijdelheid uit te drukken, voornaam uit in zijn koets, waar hij, kenbaar aan zijn schamel ambtskostuum, met een nors uiterlijk de hulde in ontvangst neemt die hem wordt betuigd door het lagere soort mensen.

De baardloze vaandrig pretendeert een ernst die boven zijn jaren uitgaat en streeft

er met een belachelijke zelfverzekerdheid naar de grimmige uitdrukking van zijn kolonel te imiteren, en vleit zich de hele tijd dat je een oordeel zult vellen over zijn dapperheid aan de hand van zijn koene voorkomen.

Uit grote bezorgdheid om over het hoofd te worden gezien, verraadt de jeugdige schone, door het voortdurend veranderen van haar lichaamshouding, een hevig verlangen om gezien te worden en hengelt, als het ware door ieders blik te vangen, met een gediensstig voorkomen naar de bewondering van haar aanschouwers.

Daarentegen gaat de verwaande ijdelheit, terwijl hij een air van voldaanheid ten toon spreidt, helemaal op in bespiegelingen over zijn eigen volmaaktheden en legt in openbare plaatsen zo'n veronachtzaming van anderen aan de dag dat degene die van niets weet, zich wel moet voorstellen dat hij denkt dat hij alleen is." [VW III, blz. 106-7]

Geen eigenschap is er die zo algemeen verafschuwd wordt. En het merkwaardige is dat wie het meest van haar bezitten het slechtst haar in anderen kunnen dulden.

Gewoonlijk is het omgekeerd. De kuise haat de ontucht, en niemand veroordeelt zozeer de dronkenschap als de matige. Maar zo iemand kan ijdelheid vergeven, dan is het de heel bescheidene; de trotsaard ergert zich aan haar buitengemeen. Zodat wij uit de algemene afschuw mogen concluderen, dat wij allen aan haar lijden. Ijdelheid botst met ijdelheid. Daarom onderdrukt ene verstandig man de directe ordinaire symptomen, die iedereen dadelijk opmerkt. Hij spreekt niet over zich zelf en bedwingt gelaat en houding, hij is joviaal en eenvoudig. Wanneer hij door geboorte, geld of ereambt een onbetwistbare positie heeft in de achting van de mensen kan dit zelfbedwang hem gelukken, en hij zal op veel fijnere wijze en ongestoord van zijn ijdelheid genieten.

Op deze en dergelijke wijze beschrijft en analyseert Mandeville de ijdelheid en haar symptomen. Satire geeft hij, scherpe en ook goedmoedige, begrijpende satire. Maar in de satire toont hij zich een uitstekend psycholoog. Het komt immers hierop neer: de mens leeft voor de ogen van anderen, hij is op het toneel, dat wil zeggen in een relatie tot de toeschouwers. Taak van de sociale psychologie is juist die relatie te onderzoeken, hoe zij is en hoe het individu er door gevormd wordt. Mandeville mag eenzijdig zijn en te veel de kleine kant zien, hij behoort nu eenmaal bij de moderne tijd met zijn gebrek aan gezonde, levende gemeenschap, maar hij heeft als baanbreker van deze psychologie zijn grote verdienste.

Tot de sociologie behoort ook Mandevilles theorie over het ontstaan van het maatschappelijk leven. In hoge mate verrassend is het historisch besef waarvan die theorie blijkt geeft; niet een achttiende-eeuwer, maar een onderzoeker uit het midden of het laatst van de negentiende eeuw lijkt het woord te hebben. De meeste van zijn tijdgenoten plaatsten zich zelf, en dan zoals zij op hun best waren, in het verleden, en theoretiseerden hoe zij gedaan zouden hebben; zo was en deed de primitieve mens. Horatio reageert op zo'n tekening door William Temple [1628-1699]: "Is deze man uit de aarde ontstaan, of is hij uit de hemel gevallen? Hij is geschikt om vrederechter te worden." [VW II, blz. 190].

Maar als Hobbes [Thomas Hobbes, 1588-1679] filosofisch de mens ongeschikt verklaart voor de maatschappij is hij al haast evenzeer bevooroordeeld.

Voorzichtig wil Mandeville op grond van ervaring en kennis van de menselijke natuur trachten het verleden te reconstrueren. Hij weet heel goed, dat het een hypothese blijft; ethnologie van enige betekenis was er immers in zijn tijd niet. Hij bedoelt niets meer dan een hypothese van enige waarschijnlijkheid. Wonderbaarlijk is het intussen hoe

hij met zo beperkte gegevens vooruitgrijpt op de nieuwere etnologie.

Van een constructie op basis van een oorspronkelijke sociabiliteit wil hij niets weten. Als argument voerde men aan de zin voor gezelligheid die allen gemeen hebben. Een zeer twijfelachtig argument, vindt hij. Geestig en raak ontleedt hij die "zin".¹⁰ Zo iets uitnemends is hij alvast niet. Zwakke geesten en leeghoofden zijn tuk op gezelschap, van welk gehalte ook of zonder enig gehalte. Hij zelf is geen mensenhater, hij houdt veel van omgang, maar die omgang moet iets waard zijn. Fijn tekent hij een verkeer dat de geest verrijkt. Maar wie zou niet liever een maand lang thuis zitten en elke avond voor zeven uur naar bed gaan, dan zich aan te sluiten bij een troep vossenjagers die de hele dag hun best doen zich de hals te breken en 's avonds met drinken een tweede aanslag op hun leven doen? Geen achting verdient de man die niet eer zich doodmoe zou lopen, of, als hij opgesloten was, spelden door zijn kamer zou strooien om ze weer op te rapen, dan in gezelschap te zijn met een dozijn mannen op de dag dat ze hun gage ontvangen.

Wat aan mensen bindt en hen doet zoeken is altijd is dat hen voor ons van waarde maakt. Daarom is geen vriendschap durend die niet wederkerig is.

Zo ongeveer betoogt hij, mijns inziens met succes, dat de trek naar gezelligheid een veel te zwak bindmiddel is. Zijn theorie is: de mens is vatbaar voor sociaal leven zoals de druif geschikt is om wijn te worden. Het samenleven is het resultaat van een heel langzame ontwikkeling waarbij nood, gebrek en veelvuldigheid van begeerten de stimulans waren. Hij ziet de gang op de volgende wijze. Het begin was hoogstwaarschijnlijk de familie en in 't bijzonder de vaderlijke macht. De vader beschouwde zijn kinderen als zijn eigendom, want de mens is geneigd alles waarop hij de hand kan leggen tot zijn bezit te maken; hij dwong hen te doen wat hij wilde, tenminste totdat zij sterk genoeg waren om hem te weerstaan. Ook over zijn kleinkinderen, zonen en dochters van zijn bezit, zou hij zich die macht aanmatigen. Allen waren zijn natuurlijke vazallen. Dat was een begin van regel, maar het was een zwak begin; de wilde vader was een onbeheerst, grillig, slecht heerser. Conflicten kon hij niet voorkomen.

Drie dingen hebben nu een vastere associatie tot stand gebracht. Niets verenigt zo zeer als een gemeenschappelijk gevaar. En zulk gevaar moeten van den beginne af de wilde dieren voor de zwakke mens geweest zijn. Zij moeten onder zijn voorgelicht grote verwoestingen hebben aangericht. Slechts aaneensluiting kon dit gevaar keren. Van hoe grote invloed dit motief geweest moet zijn maakt Mandeville hieruit op, dat in bijna alle verhalen, legenden, sprookjes uit de kindsheid van de volkeren de held een strijd voert met allerlei monsters.

Het tweede was het gevaar dat mensen van elkaar bedreigt. Trots en eerezucht zullen het nooit aan strijd doen ontbreken. In die strijd zullen de zwakken en vreesachtigen zich altijd voegen bij hem van wie zij de beste mening hebben, en zich onder zijn leiding plaatsen. Zo ontstaan grotere groepen, van welke telkens de sterkere en dapperste de andere in zich opneemt.

De derde stap is de uitvinding van het letterschrift. Geen menigte van mensen kan vreedzaam leven zonder bestuur, geen bestuur kan bestaan zonder wetten, en geen wetten kunnen lang van kracht zijn, tenzij zij neergeschreven zijn.

Eindelijk maakt de verscheidenheid en veelheid van behoeften de mensen van elkaar afhankelijk. Grondslag van een maatschappij is de verscheidenheid van behoeften, en de gehele bovenbouw bestaat uit wederkerige diensten die de een aan de

ander moet bewijzen. Het beginsel van de arbeidsverdeling vindt men al bij Mandeville, en zelfs de naam.

Interessante bladzijden zijn er verder over het ontstaan van de taal. De taal is ook een product van langzame groei. Waarschijnlijk gaf de primitieve mens zijn wil te kennen door afwerende, dreigende, smekende gebaren en onwillekeurige kreten. Op het probleem van waar de godsdienst is, gaat hij in het tweede deel dieper in, en hij doet dat op een waardige wijze, aan welke waardigheid anders wel ten opzichte van godsdienstige kwesties bij hem een pijnlijk gebrek is.

VII Psychologie

Als zo veel, inzonderheid het specifiek sociale maar ook wat wij niet zo plegen te noemen, ontvangen, verworven is, wat blijft voor het individu over? Het is duidelijk: vatbaarheden, psychische krachten, wel met zekere tendens doch zonder inhoud. Feitelijk is een individu als iets geheel afzonderlijks ondenkbaar; zelfs de wilde was geen ogenblik alleen individu. De mens is een twee-eenheid van individu en gemeenschap. Daarom is er altijd iets gekunstelds in, wanneer men hem enkel van een van deze beide kanten beziet. Is dus scheiden onmogelijk: hier het een en daar het andere, men kan toch wel onderscheiden, en voor een juist inzicht is dit noodzakelijk; wanneer men zich maar telkens van zijn eenzijdigheid bewust blijft. Mandeville heeft zulk een onderscheiding beproefd. En hij geeft een theorie, die altijd op waarneming gebaseerd, reeds allerlei elementen van de nieuwste twintigste-eeuwse psychologie bevat; verwantschap met Freud [Sigmund Freud, 1856-1939], Paulhan [Frédéric Paulhan, 1856-1931], Adler [Alfred Adler, 1870-1937], Watson [John Watson, 1878-1958] moet ieder treffen. Toch schat ik de bijzondere psychologische waarnemingen, waarvan zijn geschriften vol zijn, nog hoger. Wat een scherp waarnemer is hij! Hij weet dat ook van zich zelf, en hij mag het weten, want er is geen spoor van aanmatiging in.

Eerst geef ik iets over zijn theorie, daarna een paar voorbeelden van zijn analyserende waarnemingen. Primair zijn de passies, de rede is secundair. De mens is een redelijks schepsel, maar hij is niet begaafd met rede wanneer hij in de wereld komt; noch kan hij later haar aannemen wanneer het hem belijft zoals men een kledingstuk aantrekt Maar de passies zijn er dadelijk. Zij zijn de drijvende macht in ons, zij zijn onze natuur. Zij zijn in de kiem bij ieder aanwezig, maar in individueel verschillende menging. Sommigen zijn seksueel gevoeliger, anderen zijn meer bevreesd dan de meesten, enzovoort.....

De alles beheersende drift is de zucht tot zelfbehoud. Zij drijft om bijeen te garen wat nodig is tot instandhouding van het leven, zich te beschermen tegen de guurheid van het klimaat, enzovoort...

De levensdis staat in de natuur niet voor allen gedekt. Bij het volgen van de zucht tot zelfbehoud ontmoet elk schepsel zonder ophouden ontzaglijke moeilijkheden. En veel dieren zouden maar zelden succes hebben, indien de vurige passie van de *woede* (anger) hen niet hielp. Indien die woede echter een dier altijd vervulde, en geen gevaar geteld werd, zou het spoedig omkomen. Naast de woede voegt zich de vrees, en de leeuw laat zelfs zijn staart zien, als de jagers gewapend zijn en te talrijk. Zeer machtig is de seksuele aandrift die dient tot behoud van de soort. Deze drift doortrekt het gehele wezen, en is al vroeg aanwezig. Zij is mannen zowel als vrouwen, voor zover zij normaal zijn, aangeboren, ofschoon zij haar zelden voor de puberteitstijd bespeuren. Konden wij

de natuur onthullen en in haar diepste schuilhoeken binnenkijken, dan zouden wij de kiemen van deze passie nog voordat zij uitbreekt, even duidelijk kunnen zien als de tanden in een embryo voordat het tandvlees gevormd is. Mandeville mijdt het seksuele niet. Soms is hij wat cru; pervers is hij nooit.

Uit de zucht tot behoud van zich zelf en van de soort ontspringen onderscheiden passies. Echter niet alle. Er is nog een beginsel, dat, ofschoon nauw met die zucht verbonden, voor het geoeffend oog er zich voldoende van onderscheidt. Mandeville noemt het, in onderscheiding van *eigenliefde* (self-love), self-liking [zelfvoorkeur]; wij kunnen vertalen: "zelfingenomenheid", wanneer wij bij dit woord niet te veel denken bewuste reflectie over eigen verdienste. Het is een instinct waardoor het individu zich zelf schat boven zijn werkelijke waarde. Bij de mens gaat dit gepaard met een zeker wantrouwen, dat voorkomt uit het besef, of althans de vrees, dat hij zich zelf overschat. Daarom is hij zo belust op de goedkeuring en lof van anderen; zij sterken en bevestigen hem in de goede mening die hij van zich zelf heeft.

Niet in alle wezens is die ingenomenheid even duidelijk. Sommigen missen ornamenten en dus de middelen om haar uit te drukken, anderen zijn te dom en lusteloos, en wij mogen ook aannemen, dat wezens die altijd in dezelfde omstandigheden verkeren, met weinig afwisseling in levenswijze niet veel gelegenheid en verzoeking hebben om haar te tonen. Bij de meeste vogels is zij waar te nemen. Paarden geven er meer dan enig ander redeloos schepsel blijk van. Bij de mensen is zij in ongenade gevallen. Iedereen verloochent haar, en daardoor wordt zij zelden in haar eigen kleuren gezien, zij vermomt zich in duizend verschillende gedaanten, en wij zijn er vaak aan onderhevig, als wij er niet het minste vermoeden op hebben.

Uit dit superioriteitsgevoel vloeit de lust om te domineren. Zij is al merkbaar bij kinderen die katten door de kamer zeulen. Zij maakt het taaie werk van de schoolmeester dragelijk.

Zeer bedreven is Mandeville in de psychologie van het simuleren-dissimuleren. Al wat hij over goede manieren zegt, en dit neemt een grote plaats in, behoort hiertoe. "Deze loffelijke eigenschap is gewoonlijk bekend onder de naam van manieren en welopgevoed zijn en wordt gevormd door een modieuze gewoonte, die door lering en voorbeeld is verworven, om de trots en zelfzuchtigheid van anderen te vleien en die van onszelf met verstand en handigheid te verbergen. Dit moet alleen begrepen worden wat onze omgang met onze gelijken en meerderen betreft en zolang we met hen in vrede en vriendschap leven. Want onze voorkomendheid mag nooit in botsing komen met de regels van eer noch met het eerbetoen dat ons verschuldigd is door onze bedienden en anderen die van ons afhankelijk zijn. "[VW III, blz. 61] Dat klinkt satirisch en bijna cynisch. Maar bij zijn beschrijving van het mechanisme is hij rustig en overtuigend. In een van de dialogen zegt Horatio: Het boek maakt een grap van beleefdheid en goede manieren. Het antwoord is: Pardon, het vertelt alleen wat ze zijn.[VW II, blz. 115]

Mandeville bedoelt ook in 't minst niet bewuste huichelarij. Het is een lang proces waarvan de persoon zelf de zin niet bevroedt. Mandeville had een fijn gevoel voor het onbewuste in de handelingen van de mens. Een aardig voorbeeld geeft hij ergens: het nemen van een aanloop bij het doen van een grote sprong. Dat gaat van zelf, wie weet waarom hij zo doelmatig handelt? Ook het psycho-fysische bijvoorbeeld bij lachen, schreien, schaamte heeft hem sterk geboeid. De betekenis van de prikkel-reactie bij de vorming van kinderen heeft hij doorzien.

Deze ietwat dorre opsomming moge toch een kijk geven op Mandevilles diep peilend inzicht. Een paar van zijn analyserende waarnemingen kunnen ons iets van de mensenkenner, de scherpe opmerker openbaren.

Het eerste onderwerp lijkt erg onbeduidend. Het is een fijne psychologische ontleding van het verschijnsel, dat bij geldspelen de winnaars hun winst voorde verliezers trachten te verbergen. De oorzaak van dit verschijnsel is een mengsel van dankbaarheid, medelijden en zucht to zelfbehoud. Van nature is ieder een persoon genegen, van wie hij een weldaad ontvangt. Onze grenzenloze eigenliefde drijft ons onweerstaanbaar om ieder die met of zonder bedoeling in ons voordeel handelt in waarde te houden; dikwijls breiden wij de genegenheid zelfs uit tot levenloze voorwerpen. Het tweede motief is medelijden, vloeiend uit het besef van het verdrietige, in verliezen gelegen. En daar wij ieders achting begeren zijn we bang de hunne te verbeuren door de oorzaak van hun verlies te zijn. Ten slotte vrezen wij hun nijd en kwaadwilligheid, waardoor wij pogen de reden daarvoor te verzwakken.

Het gehele gedrag van de winnaar levert hiervoor het bewijs. Hij is beminnelijk, en indien de ander zich voldoende intoomt voorkomender dan gewoonlijk; hij tracht de tegenpartij in een goed humeur te houden, en maakt hem voorzichtig en zo beleefd mogelijk op fouten attent. De verliezer is onrustig, ontstemd, geprikkeld, maar zo lang hij niets bepaald beledigends doet of zegt, neemt de winnaar alles goed op. De verliezer heeft recht tot klagen, en om die reden hebben wij medelijden met hem. Dat wij boosheid van de verliezer vrezen is ieder duidelijk uit het eigen besef van wrevel jegens personen aan wie wij verloren, en nijd vrezen wij steeds wanneer wij ons voor gelukkiger houden dan anderen. Geheimhouding van de winst dient dus om een dreigend kwaad af te weren, en heeft haar oorsprong in de zucht tot zelfbehoud. Een maand of een week later, als de vrees verdwenen is, pocht men misschien op zijn winst.

Afgunst wordt zo getekend: Afgunst is een mengsel van hartzeer en boosheid. Zij komt ontzaglijk veel voor, maar nooit zal iemand, tenzij in scherts, erkennen er zich aan schuldig te hebben gemaakt.

De symptomen zijn zeer onderscheiden, en even moeilijk te beschrijven als die van de pest; op de ene tijd vertoont zij zich in deze vorm, en dan weer in een andere, geheel verschillend.

Onder de schone sekse is de ziekte zeer gewoon en de tekens vertonen zich duidelijk bij haar meningen en haar oordeel over elkaar. In schone jonge vrouwen kunt gij dikwijls het vermogen in hoge graad opmerken, zij kunnen elkaar haten op het eerste gezicht, uit geen ander beginsel dan afgunst, gij leest die minachting en onredelijke afkeer op haar gelaat, indien zij er niet bijzondere studie van hebben gemaakt om haar gevoelens te ontveinzen.

In de onbeschaafde menigte is deze passie zeer open. Zij spotten met hun meerderen, halen de fouten te voorschijn, en doen alle moeite om de meest prijzenswaardige daden verkeerd voor te stellen.

De geletterden die aan het euvel lijden doen heel anders. Wanneer zij een persoon benijden om talent en eruditie, verbergen zij hun zwakheid zorgvuldig. Zij gaan ernstig en nauwgezet zijn wreken door, en iedere schone passage wekt hun tegenzin; zij zien niets dan zijn dwalingen, en een grove fout is een feest voor hen. In hun afkeuring zijn ze vitterig en streng, en zij zien niet de schaduw van een fout door de vingers; het onbeduidendste verzuim wordt een grote bok.

Een fraai gekleed heer die onder spatten raakt van een voorbijgaand rijtuig, wordt uitgelachen, en wel door zijn minderen veel eer dan door zijn gelijken, omdat zij hem meer benijden; zij weten dat hij het vervelend vindt, en daar zij hem voor gelukkiger aanzien dan zich zelf, zijn zij blij, dat hij op zijn beurt iets onaangenaams heeft. Maar een jonge dame zal, in plaats van te lachen, hem beklagen, omdat een net man een aanblik is waarin zij behagen schept, en omdat er geen plaats voor afgunst is. Bij ongelukken lachen wij om hen aan wie zij overkomen, of wij beklagen hen, al naar mate wij boosaardig of meelijdend zijn. Indien iemand valt en zich licht bezeert, dan lachen wij, en nu wissen beklag en leedvermaak zich af: O meneer, neem me niet kwalijk dat ik lach, ik ben het dwaaste schepsel ter wereld, het spijt me zo van u, om dan weer te lachen; en weer: het spijt me zo, en zo voorts.

Sommigen zijn zo kwaadaardig, dat zij zouden lachen als een man zijn been brak, en anderen zo meelijdend dat zij hem van harte beklagen om een vlek op zijn kleren; maar niemand is zo barbaars, dat hij voor medelijden geheel onvatbaar zou zijn, en niemand zo goedhartig, of er is soms een vleugje leedvermaak in hem.

Hoe zonderling regeren ons onze passies. Wij benijden iemand om zijn rijkdom en haten hem volkomen, maar als wij zijn gelijken mochten worden, zijn wij rustig, en de geringste toenadering van zijn kant maakt ons tot vrienden; worden wij echter zichtbaar zijn meerderen, dan kunnen wij hem beklagen om zijn tegenspoed. De reden waarom echt verstandige personen minder afgunstig zijn dan anderen is, dat zij zich zelf met minder aarzeling bewonderen dan dwazen en onnozele halzen doen; want ofschoon zij het aan anderen niet laten blijken geeft de stevigheid van hun denken hun een verzekerdheid van werkelijke waarde, die mensen met een zwak begrip nooit in zich kunnen voelen, ofschoon zij haar dikwijls nabootsen.

VIII *Ethiek*

Is Mandeville een ontkenner van de "moraal"? Hij gaat er voor door in de historie van de ethiek, en het heeft er soms veel van, dat het oordeel juist is. "Zielengrootheid of obstinate trots, wat op hetzelfde neerkomt", is een van zijn uitdrukkingen. Een fopperij, een wereldhistorische humbug, zouden wij ook kunnen zeggen. En bewijsplaatsen zijn er genoeg te vinden voor die opvatting, vooral in zijn vroegste geschriften, die intussen nooit door hem gedesavoueed zijn.

Zelfs kan men betogen, dat het bij hem zo moet zijn. Hij definieert "ondeugd" als: overwinning op de hartstochten uit een redelijk beginsel. En zijn psychologie houdt in, dat de mens een bundel passies is, waarin naar gelang van haar kracht de ene of de andere passie de overhand heeft of krijgt. Hij drijft er zelfs de spot met de uitdrijving van de passies: "Ik zou evenveel over standvastigheid en de verachting van rijkdom kunnen opscheppen als *Seneca* zelf en zou, voor het tiende deel van zijn vermogen, twee keer zoveel ten voordele van de armoede willen proberen te schrijven als hij deed. Ik zou de weg naar zijn *summum bonum* even precies kunnen leren als ik mijn weg naar huis ken. Ik zou de mensen zeggen dat zij om zich te bevrijden van alle wereldse verplichtingen en de geest te zuiveren, zich moeten ontdoen van hun hartstochten, zoals mensen het meubilair buitenzetten wanneer zij een kamer grondig willen schoonmaken. Ik ben beslist van mening dat de kwaadwilligheid en hevigste slagen van het lot niet meer schade kunnen toebrengen aan een geest die op die manier ontdaan is van alle vrees, verlangens en geneigdheden, dan een blind paard in een lege schuur. In de theorie van

dit alles ben ik zeer volmaakt, maar de praktijk is heel moeilijk. Als jij bezig was mijn zakken te rollen, van plan was het eten voor me weg te kapen als ik honger heb of maar de minste beweging maakte om mij in het gezicht te spuwen, dan durf ik niet te beloven hoe filosofisch ik mij zou gedragen." [VW III, blz. 126-7]

Men proeft de polemiek tegen bepaalde moraal-opvattingen. Zo is het vaak bij hem: hij doet alsof hij een theorie aanvaardt, om haar daarna ad absurdum te voeren. Hij is geen asceet. Wij geloven hem niet als hij zegt dat hij de voorkeur toekent aan een monnikenleven van zelfverzaking, en hij begeert ook niet dat wij hem geloven.

Toch is het zeer voorbarig om hem op die grond een ontkenner van de "moraal" te noemen. Eer zou men kunnen zeggen dat zich in zijn geest een conflict afspeelt tussen de feodaal-christelijke en industrieel-kapitalistische moraalopvatting, waarbij de laatste overwint.

Prof. Kaye denkt ongeveer zo. Mandeville is, zegt hij, utilistisch in algemene zin. Die mening is zeker te verdedigen. Lokten niet wijze politici door vleierende eerbewijzen de mens tot werken voor het algemeen welzijn? En zag Mandeville daarin niet de oorsprong van de Moraal? Ik teken deze opmerking van hem aan: "Hieruit blijkt wel duidelijk dat wanneer we daden goed of kwaad noemen, we alleen letten op de schade of weldaad die de samenleving erdoor ontvangt en niet op de persoon die ze verricht. ." [VW III, blz 202] Er is meer van dien aard. Maar het is willekeur, als men deze Mandeville tot de echte Mandeville maakt.

Er zijn ook bladzijden waarin hij de moraal van de gentleman als hoogst beginsel schijnt teponeren. Hij is echter veel te scherp denkend en te fijn voelend om niet te bespeuren dat "zedelijk goed" iets anders is. Zie bijvoorbeeld deze beschrijving: "Een man van eer mag niet bedriegen of een leugen vertellen. Hij moet stipt terugbetalen wat hij bij het spelen leent, ook al heeft de schuldeiser niets om het aan te tonen. Maar hij mag drinken en vloeken, en geld aan alle winkeliers in de stad schuldig zijn, zonder aan hun aanmaningen aandacht te schenken. Een man van eer moet trouw zijn aan zijn vorst en land zolang hij in hun dienst is. Maar als hij vindt dat hij niet goed wordt behandeld, mag hij deze verlaten en hun alle onheil toebrengen waartoe hij in staat is. Een man van eer mag nooit zijn godsdienst ruilen voor belang, maar hij mag zo verdorven zijn als hij wil en nooit praktiseren. Hij mag geen toenadering zoeken tot de vrouw van zijn vriend, dochter, zuster of iemand die aan zijn zorg wordt toevertrouwd, maar verder mag hij bij iedereen slapen." De passage maakt niet de indruk dat hij de gentleman-moraal door alles heen verdedigt. Hij schat die levenshouding hoog. Tot een maatstaf van zedelijk oordeel maakt hij haar regels niet.

De pointe zou ook uit de fabel verdwenen zijn, zodra wij Mandeville als een utilist gingen beschouwen. De "ondeugden" hielden immers op "ondeugden" te zijn, omdat zij dienden tot de bloei van het geheel. Het kwaad is voor hem een kwaad, en de satire is satire, al is het nooit heel zeker wat hij wel en niet meent. Duidelijk is wel, dat hij geen "zedelijke" politiek wil; zullen wij zeggen: hij wil een welvaartspolitiek? Een ontkenner van de "moraal" hoeft hij daarom niet te zijn. Opzettelijk gebruikt hij twee woorden voor wat de meesten verwarrend met het ene woord "goed" uitdrukken. "Good" is "heilzaam", "nuttig", en "virtuous" is "zedelijk goed". Het laatste woord alleen impliceert een zedelijk oordeel.

Dit oordeel nu komt overal in zijn geschriften tevoorschijn. Het blijkt in de eerste plaats een kritische functie te hebben. Veel eerbiedwaardigs is lang niet zo

eerbiedwaardig als het schijnt. Wij mensen verschillen niet zo veel van elkaar als men wel meent. Wij zijn alleen erg menselijk, dat is menselijk gebrekkig. Zelfkennis heeft een bittere smaak. In een dialoog zegt Horatio over zelfonderzoek: "Dat is een wrede zaak. Sinds ik je de laatste keer zag, heb ik het drie keer geprobeerd totdat ik het er benauwd van kreeg en ik toen gedwongen werd ermee te stoppen." [VW II, blz. 115] Daar zie ik geen grapje in. Te ernstig alweer moet men het ook niet nemen.

De inhoud van zijn oordeel is in het algemeen gezond en normaal. In zijn ideaal nemen activiteit, waarheidsliefde en oprechtheid een ruime plaats in. Groot is zijn waardering voor de vrouw. Hij prijst Holland, omdat zij daar in het openbare leven een waardige plaats inneemt. Is hij godsdienstig? Antiklerikaal is hij zonder twijfel, soms zo onbillijk dat de ergernis zeer begrijpelijk is. Zijn hartstochtelijke aard sleept hem mee. Cromwell is een huichelaar! In de ziel van de puriteinen is Mandeville niet doorgedrongen.¹¹ Reverentie is er bij hem voor het wonder van de wereld. Het specifiek godsdienstige echter ligt buiten zijn sfeer. Hij maakt er bij gelegenheid een buiging voor, maar ziet er van buiten tegen aan. Toch lijkt mij onmiskenbaar de invloed van het Calvinisme op zijn mensopvatting.

In elk geval, a-moreel is Mandeville in zijn beschouwingen niet. Maar een "ethiek", een ethische theorie heeft hij de mensheid toch niet geschonken! Het is waar. Zullen wij er over klagen? Zijn er niet genoeg, te veel ethische theorieën geweest? Rogers zegt in zijn artikel over Mandeville: "Het is een open kwestie, of voor de wijsbegeerte de uitsluitende bemoeiing met idealen niet een van de oorzaken is geweest van de relatieve steriliteit van de ethische bespiegeling; en heel zeker heeft zij de mensen aangemoedigd om formules aan te zien voor gezaghebbende feiten, en conventies voor begeerlijke idealen, zodat ze de zelfkennis, die alleen een gezonde basis voor gedrag geeft, heeft belemmerd en ontmoedigd." Voor die mening is iets te zeggen.

Al heeft Mandeville geen "ethiek" gegeven, verdiensten voor de ethiek, in de zin van een wetenschap die naspeurt en overdenkt, heeft hij in bijzondere mate. Hij weet wat te nemen en te onderscheiden, een werk dat voor de ethiek zeer nuttig is. Ik wil als voorbeeld noemen een waardevol kenmerk dat hij aangeeft van wat "virtuous", "zedelijk goed" is, en daarna een interpreterende waarneming.

Een kenmerk is heel iets anders dan een maatstaf. Een maatstaf heeft betrekking op de inhoud, en zulk een absolute maatstaf erkent Mandeville niet. Een kenmerk meent hij wel te kunnen noemen. Al wat zedelijk goed is heeft dit kenmerk: Er is een overwinning op een passie in. Deugd onderstelt worsteling met dwingende hartstochten. Zij is ons niet van nature eigen, en zij wordt niet verworven op de weg van de geringste weerstand.

Op de achtergrond van deze bewering is de polemiek tegen de optimistische theorie van Shaftesbury. Hij gebruikt hierbij een argumentum ad hominem. "Een man die is grootgebracht in comfort en weelde en die een rustige, indolente aard heeft, leert alles te mijden wat lastig is. Hij verkiest zijn hartstochten te beteugelen, meer vanwege de ongemakken die voortvloeien uit de vurige jacht naar genoegen en het toegeven aan alle eisen van onze geneigdheden, dan omdat hij een afkeer zou hebben van zinnelijke genietingen. En het is mogelijk dat een persoon die werd opgeleid onder toezicht van een grote filosoof die een milde, goedaardige en ook bekwame docent was, [John Locke] onder zulke gelukkige omstandigheden een gunstiger opvatting heeft over zijn innerlijke toestand dan deze toestand werkelijk verdient, en zichzelf deugdzaam vindt omdat zijn

hartstochten sluimeren." [VW I, blz. 123] Mandeville is eerst overtuigd van iets "zedelijk" goeds, als hij een offer ziet. En dit kenmerk is zeker zo kwaad niet.

Waarheidsliefde....een overwinning op de leugen, ijver... Een verovering op de aangeboren traagheid, bescheidenheid.... Een beheersen van de trots. Liefde ondersteunt vatbaarheid voor haat en is daarom alleen bij de mens mogelijk. Mandeville kon wel gelijk hebben, hij hééft voor een groot deel gelijk.

Ziehier het proefje van interpreterende waarneming. Een landedelman ziet achter de beurs een pakjesdrager heen en weer lopen met de handen in zakken. "Zeg eens vriend, zegt hij, wil je deze brief voor mij naar *Bow Church* brengen als ik je er een stuiver voor geef? *Ik zal het van ganser harte doen*, zegt de ander, *maar ik wil er twee stuivers voor hebben, meester*. Omdat de gentleman dit weigerde te geven, draaide de kerel zich om en zei hem dat hij zich liever voor niets wilde vermaken dan voor niets werken. De gentleman vond dit voor een sjouwer een onverklaarbaar staaltje van luiheid om liever voor niets heen en weer te kuieren dan voor zo weinig moeite een stuiver te verdienen. Enkele uren later zat hij toevallig met enkele vrienden in een taveerne in *Threadneedle Street*, waar een van hen zeer onthutst raakte toen hij er plots aan dacht dat hij vergeten was een wisselbrief te laten halen die nog die avond met de post weg zou moeten en hij wilde dat er onmiddellijk iemand voor hem met de grootst denkbare spoed naar *Hackney* zou gaan. Het was na tien, in het midden van de winter, een erg regenachtige avond, en alle sjouwers waren rond die tijd naar bed gegaan. De gentleman werd erg bezorgd en zei dat hij er iemand heen moest sturen, wat het hem ook mocht kosten. Ten slotte zei een van de tappers, die zag dat hij zo bleef aandringen, dat hij een sjouwer kende die wel zou willen opstaan als het een klus was die voor hem de moeite waard was. *Zijn moeite waard*, zei de gentleman heel gretig, *twijfel daar niet aan, beste jongen, als je zo iemand kent, laat hem dan zo snel mogelijk opschieten en ik zal hem een daalder geven als hij tegen twaalf uur terug is*. Hierop nam de tapper de boodschap aan, verliet het vertrek en binnen een kwartier kwam hij met het welkome nieuws terug dat het bericht met de grootste spoed verzonden zou worden. Het gezelschap vermaakte zich ondertussen op de manier zoals het eerder had gedaan. Maar toen het tegen twaalf begon te lopen, werden de horloges tevoorschijn gehaald en de terugkeer van de sjouwer was het enige onderwerp van gesprek. Sommigen waren van mening dat hij toch zou kunnen komen vóór de klok twaalf had geslagen. Anderen vonden dit onmogelijk en het was nog maar drie minuten voor twaalf toen de lichtvoetige koerier binnenkwam, dampend heet, met zijn kleren zo nat als drek door de regen en zijn hoofd helemaal badend in het zweet. Hij had niets droogs aan zijn lijf, behalve de binnenkant van zijn portefeuille waaruit hij de wisselbrief haalde waar hij op uit was geweest, en hij gaf hem op aanwijzing van de tapper aan de gentleman van wie die was. Heel erg verheugd over de koeriersdienst die hij had verricht, gaf deze hem de beloofde daalder, terwijl een ander hem een groot glas volschonk en het hele gezelschap zijn ijver prees. Toen de kerel dicht bij het licht kwam om de wijn te pakken, herkende de country gentleman die ik eerst noemde, tot zijn grote verwondering hem als dezelfde sjouwer die geweigerd had een stuiver te verdienen en van wie hij dacht dat het de meest luie sterveling ter wereld was." [VW III, blz. 199-200]

De geschiedenis leert ons dat wij niet moeten verwarren sloomheid, indolentie en niet-werkzaam omdat men anders werkzaam wil zijn. Het laatste weet Mandeville te waarderen. Die "luiheid" deed immers machines uitvinden, terwijl indolentie niets waard

is.

IX Besluit

Eigenlijk zijn wij hiermee weer midden in de psychologie. Daar komen we bij Mandeville altijd weer terecht. Hij is psycholoog, of beter, hij is een weergaloos mensenkenner. Hij zegt: "Er is voor degenen die het toegewijd willen bestuderen, geen rijker of betrouwbaarder boekdeel dan de menselijke natuur." [VW II, blz. 150] Hij heeft er zeer ijverig in gestudeerd. Vaak is hij daarbij getroffen door wat hij ook vaak zegt: Man is made up of contrarities. Ik heb zo'n indruk dat het van zijn persoon in 't bijzonder geldt. Altijd eerlijk is hij, maar soms grof op het cynische af, en daarna weer in staat tot een verre hoge vlucht van de gedachten. Hij doet erge pijn en kan zeer vermakelijk wezen. Zeker is hij zelf niet het minst interessante specimen van het mensenras.

-.-

Noten:

*Dit artikel is aangepast aan huidige spelling en woordgebruik. De citaten die Westendorp Boerma (WB) uit het Engels heeft vertaald, zijn vervangen door de hiermee overeenkomende passages in het Verzameld werk (VW, delen I, II en III) van Bernard Mandeville: VW I: *De wereld gaat aan deugd ten onder* (2006); VW II: *Mensen spreken niet om begrepen te worden* (2007); VW III: *De fabel van de bijen* (2008). Voor een kenschets van Westendorp Boerma zie 'Westendorp Boerma, kritiek en betrokkenheid' in E. Post, *Diletant, Pelgrim, Nar: C.W. Mönnich in cultuur en theologie* (2008), blz. 99-104.

1. WB: Te noemen is ook Leslie Stephen's standaardwerk *English Thought in the eighteenth century*.

2. WB: Dr Paul Sakmann, *Bernard de Mandeville und die Bienenfabel-controverse*, Freiburg, 1897.

3. WB: Otto Bobertag, *Mandevilles Bienenfabel*, München, 1914.

4. WB: Arthur Kenyon Rogers, *The ethics of Mandeville*, Intern. Journ. of Ethics, Oct. 1925.

5. WB: F.B. Kaye, *Bernard Mandeville, The Fable of the Bees*, i en ii, Oxford, 1924.

6. WB beperkt zich tot *De morrende korf of eerlijk geworden schurken* (1705), *De fabel van de bijen, particuliere ondeugden, publieke weldaden* (1714/ 1723/1724) en *Mensen spreken niet om begrepen te worden* (1729). Het vervolg van het laatste boek, *De oorsprong van de eer en het nut van christelijkheid bij oorlog* (1732) hoort er ook bij, maar heeft hij er helaas niet bij betrokken.

7. WB: David Hume, *Essay of refinement in the arts*; aan het slot.

7a. De onderscheiding en niet zelden scheiding in de wetenschappen in de 20ste eeuw, die WB hier als uitgangspunt hanteert, bestond nog niet in de 18e eeuw en mag van Mandeville als wetenschapspionier ook niet verwacht worden. De opmerking van WB, dat bij Mandeville te veel door elkaar heen zou lopen, is daarom anachronistisch.

8. In *A Treatise of the Hypochondriack and Hysterick Diseases* (1730).

9. WB: Het onderwerp van de weelde-wetten was veelbesproken. Pieter de la Court b.v. in *Politike Discoursen* heeft een Discours: *De ordren op pracht zijn in alle landen noodsaakelik*. Intussen wordt daarin ook gezegd (blz. 119): "want het tege reeden soude zijn haar (de Rijke luiden) de eere te onttrekke, die hun haar magt en rijkdom gegeven heeft, dewijl men de geld- en eeregierigheid in sijn Onderdaanen behoord aan te queeken, liever als weg te neemen". Zeer waarschijnlijk heeft Mandeville Pieter de la Court gelezen. Het zijn verwante geesten. "Niemand hinkt aan anderman's seer", is een

spreuk voor beiden. [WB miskent hier Mandeville, die in *Vrije gedachten over godsdienst, kerk en volksgeluk* zegt "Ik (...) wens niemands zeer aan te raken, behalve om het te genezen."

10. WB: VW I, blz. 130 e.v. Verder VW II, blz. 253 e.v.

11. WB: Hoeveel beter zou later Max Weber, evenmin zelf Calvinist, tonen hen te verstaan; ook met betrekking tot de economische vraagstukken.